

بررسی روند تولیدی و تجاری کشاورزی ایران و کشورهای منتخب با توجه به آزادسازی تجاری دهه اخیر

بهنام سالم^۱

هرچند ارزیابی کامل آثار آزادسازی میسر نیست، اما می‌توان روند تجاری را که تا حد زیادی تحت تأثیر آزادسازی‌های انجام شده است مورد مقایسه قرار داد. بر این اساس، در این مقاله روند تولیدی و تجاری کشورهای منتخب مقایسه شده است. مقایسه آزادسازی‌های انجام شده، شاخص‌های تجاری و اقدامات حمایتی (جرانی و تکمیلی) می‌تواند موقوفیت یا عدم موقوفیت نسبی آزادسازی‌های انجام شده در کشاورزی را منعکس نماید و براساس این تحقیق مشخص شد که در میان ۷ کشور منتخب، ایران در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط، ویتنام در گروه کشورهای با درآمد کم و کره در گروه کشورهای با درآمد بالا بهترین عملکردهای صادراتی را دارد، ضمن آنکه در مجموع ویتنام بهترین عملکرد و ژاپن بدترین عملکرد صادراتی را داشته است. در رابطه با واردات فیلیپین در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط و ویتنام در گروه کشورهای کم درآمد بیشترین عملکردهای صادراتی را داشته است. کره و ژاپن نیز در گروه کشورهای با درآمد بالا روند مشابهی را داشته‌اند. در مجموع، کمترین عملکرد وارداتی متعلق به ایران و بیشترین عملکرد وارداتی متعلق به ویتنام است.

واژه‌های کلیدی: مزیت نسبی، اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی، حمایت داخلی، شاخص ارزشی (مقداری) صادرات، شاخص ارزشی (مقداری) واردات، اقدامات جرانی، اقدامات مکمل.

۱. مقدمه

بخش کشاورزی به لحاظ سهم آن در تولید و اشتغال و نیز امنیت غذایی در کشورهای در حال توسعه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بنابراین، ارزیابی آثار آزادسازی تجاری در بخش کشاورزی اهمیت خاصی دارد، به ویژه اینکه معمولاً با توجه به شرایط خاص تولید کشاورزی فقر روستایی از فقر شهری بیشتر است. آزادسازی در بخش کشاورزی بعد از دور اروگوئه شدت یافت و اغلب کشورهای جهان در دهه ۱۹۹۰ و اوایل دهه ۲۰۰۰ بر اساس مقررات سازمان تجارت جهانی (WTO) نسبت به کاهش تعرفه‌ها و

افراش دسترسی به بازارهای جهانی اقدامات مؤثری را انجام دادند. گرچه در برخی از حوزه‌های آزادسازی نظر اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی، اقدامات آزادسازی در سطح اولیه و مقدماتی است. با آزادسازی کشاورزی معمولاً قیمت برخی از کالاهای کشاورزی افزایش می‌یابد، زیرا برخی از کشورهای توسعه یافته مبالغ قابل توجهی را صرف اعطاء یارانه‌های صادراتی می‌نمایند و بطور طبع با حذف این یارانه‌ها قیمت این نوع کالاهای افزایش می‌یابد. در چنین شرایطی در برخی از کشورهای در حال توسعه که زمینه بالقوه برای تولید کشاورزی وجود دارد به دلیل افزایش قیمت و ایجاد انگیزه برای تولید کنندگان کشاورزی تولید در آنها افزایش می‌یابد، اما ممکن است کشورهایی که فاقد ظرفیت تولیدی لازم هستند واردات کشاورزی را کاهش دهن و امنیت غذایی در آنها کاهش یابد. آثار آزادسازی اعم از مشتب و منفی بر بسیاری از شاخص‌های اقتصادی نظر شاخص تولید، شاخص بهره‌وری و مزیت نسبی منعکس می‌شود که شاید امکان بررسی تمام آنها در یک تحقیق کاری مشکل باشد، اما بطور قطع اثر آزادسازی بر صادرات و واردات منعکس می‌شود. بنابراین، در این تحقیق برای ارزیابی آثار آزادسازی‌های انجام شده در دهه ۱۹۹۰ و اوایل دهه ۲۰۰۰ از تغییرات شاخص‌های تجاری استفاده شده است. جامعه آماری مورد مطالعه مشکل از ۷ کشور در قاره آسیا است که در مناطق مختلف این قاره شامل آسیای شرقی، آسیای جنوب شرقی، جنوب آسیا و خاورمیانه مستقر هستند. به علاوه، با توجه به اینکه در آمد سرانه معیار مناسبی برای طبقه‌بندی کشورهای مورد بحث می‌باشد از معیار درآمد سرانه برای تفکیک کشورهای فوق استفاده شده است.

براساس گزارش بانک جهانی در سال ۲۰۰۶ و اینکه درآمد سرانه متوسط را ۳۰۰۰ دلار فرض کنیم می‌توان کشورهای منتخب را بصورت زیر طبقه‌بندی نمود:

– کشورهای با درآمد سرانه ناخالص بالا: ژاپن و کره

– کشورهای با درآمد سرانه ناخالص کمتر از متوسط: ایران و فیلیپین

– کشورهای با درآمد سرانه ناخالص کم: هند، پاکستان و ویتنام

در این تحقیق ضمن مطالعه میدانی از طریق منابع و سایت‌های خارجی از قبیل فائو، سالنامه آماری سازمان ملل از آمارها و مقالات بین‌المللی استفاده شده است. به ویژه اینکه در ارزیابی عملکرد تولیدی و تجاری کشورهای منتخب از شاخص‌های اقتصادی استفاده شده است تا امکان مقایسه عملکرد تجاری کشورهای منتخب و روند تحولات تجاری آنها با توجه به تحولات اخیر آزادسازی فراهم آید.

ساختم مقاله به این شرح می‌باشد که بخش اول به مروری بر مطالعات گذشته می‌پردازد. در بخش دوم اقدامات آزادسازی انجام شده در کشورهای منتخب، عملکرد تولیدی و عملکرد تجاری آنها بررسی شده است. بخش سوم به بررسی آثار آزادسازی بر تولید کنندگان و فکرای روستایی می‌پردازد.

سازوکارهای مقابله با آثار منفی آزادسازی در بخش چهارم بررسی شده است و در نهایت بخش پنجم نتیجه‌گیری مقاله را بیان می‌نماید.

۲. موری بر مطالعات گذشته

سلامی (۱۳۷۶) با استفاده از یک مدل تعادل عمومی ۲۵ بخشی نشان داده که در ایران از تولید محصولات کشاورزی نه تنها حمایتی به عمل نیامده، بلکه مالیات پنهانی نیز وضع شده است. البته از طریق تحويل ارزان نهاده‌هایی مانند کود، سم، سوخت، ذرت و پودر ماهی از بخش کشاورزی حمایت غیرقیمتی به عمل آمده است. نتیجه کلی این تحقیق نشان داد که حمایت‌ها به ضرر گندم و به نفع سویا و چغندر قند بوده است و اینکه آزادسازی موجب افزایش صادرات کشاورزی ایران می‌شود و می‌تواند بخشی از آثار منفی انتقال افزایش قیمت‌های جهانی به ایران را خنثی نماید. به علاوه، در این مطالعه مشخص شد که کشش قیمتی عرضه محصولات کمتر از یک بود، لذا افزایش تولید در سطح وسیع نمی‌تواند صرفاً ناشی از افزایش سطح قیمت‌ها باشد. البته این نتیجه‌گیری‌ها بر این اساس بوده که تنها بخش کشاورزی بطور مستقیم تحت تأثیر مقررات آزادسازی در گات است و تحولات سایر بخش‌ها از جمله صنعت مدنظر نیست.

در نهایت، تحلیل مذکور نشان می‌دهد که بازار ایران برای واردات کشاورزی بیشتر از حد مقرر در سازمان تجارت جهانی باز است، لذا نیازی به گشایش بیشتر بازار نیست. در این تحقیق توصیه شده می‌بایست ضمن توجه به فرآوری کشاورزی، واردات کشاورزی منطقی شود و اتخاذ سیاست‌های تجاری و مالی همراه با ثبات باشد.

خالدی (۱۳۸۶) در گزارشی نتایج اجرایی همزمان سیاست‌های آزادسازی قیمت کالاهای کشاورزی و هدفمند کردن یارانه‌ها را مورد بررسی قرار داده است. وی اشاره نمود که یارانه‌های اعطاء شده از سوی دولت ارتباط تنگاتنگ اما متصادی با آزادسازی قیمت‌ها دارد. وی عنوان نمود که در اثر آزادسازی، قیمت برخی کالاهای افزایش و در نتیجه تقاضا و مصرف آنها کاهش می‌یابد و دولت می‌بایست دخالت نماید که این دخالت یا از طریق اعطاء یارانه یا از طریق کاهش قیمت به طرق مختلف و از جمله واردات و تحریک عرضه انجام می‌شود. در تحقیق مذکور عنوان شده است که مناسب‌ترین راه برای اعطاء یارانه روش مستقیم یعنی اعطاء یارانه به گروه‌های هدف است.

این روش فقرزا نیست و تنها ممکن است مصرف این محصولات در سبد مصرفی خانوار کم شود. نقطه ضعف این روش آن است که ممکن است قدرت مالی جدید ایجاد شده صرف خرید کالاهای دیگر شود و سلامت غذایی جامعه مختل گردد. در نهایت، در تحلیل مذکور اشاره شد اقلامی که دولت به منظور افزایش تولید آنها قیمت‌های تضمینی بالا را وضع کرده در صورت آزادسازی قیمتی ممکن است قیمت

آنها کاهش یابد (مانند گندم) و این در واقع موجب کاهش رفاه تولیدکننده و افزایش رفاه مصرف کننده می‌شود. آزادسازی گندم موجب افزایش مخارج خانوار در کوتاه‌مدت و بلندمدت و افزایش فقر روستایی و شهری می‌شود که البته فقر روستایی بیشتر افزایش می‌یابد.

محصولاتی که قیمت عرضه آنها کنترل می‌شود و در واقع به نوعی از تولیدکنندگان آن مالیات غیرمستقیم می‌گیرند (مانند محصولات دامی) آزادسازی افزایش رفاه تولیدکننده و کاهش رفاه مصرف کننده را به دنبال دارد. البته دولت می‌تواند در جهت حمایت از مصرف کننده مالیات را به مصرف کننده پردازد. آزادسازی محصولاتی که دولت بطور کلی در آنها دخالت ندارد موجب کاهش رفاه تولیدکننده می‌شود. سرانجام از تحقیق فوق نتیجه گرفته شد که برای کاهش آثار منفی آزادسازی می‌بایست تولید توسعه و هزینه‌های تولید کاهش یابد، لذا جلوگیری از واردات بی‌رویه و قیمت‌شکن و اعطاء هدفمند یارانه عوامل تولیدی، اعطاء اعتبارات مناسب و جایگزینی نیروی کار جوان و متخصص می‌تواند تأثیر قابل توجهی در افزایش تولید داشته باشد.

اندرسون و مارتین اصلاح تجارت کشاورزی در دور دوچه را بررسی نمود و نتیجه گرفت که براساس مقررات مربوط به دور دوچه، کشاورزان و نیروی کار غیرماهر در کشورهای در حال توسعه متتفع می‌شوند و بیشترین منافع را این کشورها در اثر آزادسازی کسب می‌نمایند.

۳. مقایسه اثر آزادسازی تجاری روی کشورهای منتخب

در این بخش از تحقیق قصد داریم اثر آزادسازی تجاری را در قالب عملکرد تجاری و شاخص‌های اقتصادی تحلیل نماییم. برای طبقه‌بندی کشورهای مورد تحقیق می‌توان آنها را براساس معیار درآمد سرانه به کشورهای با درآمد بالا، درآمد کمتر از متوسط و درآمد کم تفکیک نمود. به این طریق می‌توان اثر آزادسازی بر طبقه درآمدی مورد نظر را تحلیل نمود. علاوه بر این، می‌توان کشورهای موردنظر را بر حسب منطقه جغرافیایی مورد بررسی قرار داد. در این تحقیق عمدتاً آثار آزادسازی در قالب گروه‌های درآمدی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

براساس گزارش بانک جهانی در سال ۲۰۰۶ و اینکه درآمد سرانه متوسط را ۳۰۰۰ دلار فرض کردیم

طبقه‌بندی بین کشورهای منتخب بصورت زیر شکل گرفته است:

– کشورهای با درآمد سرانه ناخالص بالا: ژاپن، کره

– کشورهای با درآمد سرانه ناخالص کمتر از متوسط: ایران و فیلیپین

– کشورهای با درآمد سرانه ناخالص کم: هند، پاکستان و ویتنام

در مرحله بعدی می‌بایست شاخص‌های مهم تجاری مشترک را محاسبه نمود و براساس آن ارزیابی را انجام داد. لازم به ذکر است ارقام خام آماری به لحاظ مقایسه ارزشی ندارد و لذا ارقام خام می‌بایست به شاخص‌های همانند تبدیل شوند و در این تحقیق تا حد امکان این شاخص‌ها بکار رفته است.

ضمون مطالعه میدانی، آمار کشورهای خارجی از طریق منابع خارجی مانند فائز، سالنامه آماری سازمان ملل و آمار تجارت جهانی بدست آمده است. در این تحقیق از گزارشات و مقالات بین‌المللی استفاده بسیاری شده است. در بخش‌های بعدی این تحقیق نتایج مقایسه آثار آزادسازی تجاری میان کشورهای مذکور تحلیل خواهد شد.

۳-۱. ارزیابی اقدامات مهم آزادسازی تجاری در کشورهای منتخب

آزادسازی تجاری طیف وسیعی از اقدامات مختلف از قبیل کاهش تعرفه، کاهش حمایت صادراتی و اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی (SPS)^۱ را شامل می‌شود. نتایج حاصله نشان می‌دهد که در میان کشورهای منتخب دو کشور بجای کاهش تعرفه، میزان تعرفه را افزایش داده‌اند. هند در آسیای جنوبی و ایران در منطقه خاورمیانه تعرفه‌های مربوط به خود را در بخش کشاورزی افزایش داده‌اند. سایر کشورهای منتخب تعرفه‌های خود را کاهش داده‌اند که در راستای آزادسازی‌های قبلی بوده است.

در راستای حداقل دسترسی به بازار طبق مقررات دور اروگوئه که برمنای آن می‌بایست کشورها حداقل سهمی از بازار خود را به واردات اختصاص دهند دو کشور ژاپن و کره در آسیای شرقی بطور جدی این کار را انجام داده‌اند.

کاهش حمایت داخلی براساس معیار AMS^۲ را اکثر کشورهای منتخب به استثنای ژاپن و کره در آسیای شرقی، ویتنام در آسیای جنوب‌شرقی و پاکستان در آسیای جنوبی بکار برده‌اند. کاهش یارانه نهاده‌های کشاورزی در ایران طی برنامه‌های اول و دوم توسعه و افزایش هزینه‌های کشاورزی به عنوان کاهش حمایت داخلی تلقی می‌شود (جدول ۱).

1. Phyto-Sanitary and Sanitary
2. Aggregate Measure Support

جدول ۱. اقدامات آزادسازی کشورهای منتخب

کشور	کاهش تعرفه	افزایش تعرفه	سهمهی/حدائق دسترسی	خدمات داخلی	خدمات صادراتی	مقررات پهداشتی
آسیای شرقی ژاپن	×	×	xxx	xx	x	xx
کره	xxx	x	xxx	xxx	x	x
فیلیپین آسیای جنوب شرقی	xxx	xx	xx	x	x	x
ویتنام	x	xx	xx	xx	x	x
هند آسیای جنوبی	x	xx	xx	x	x	x
پاکستان خاورمیانه	xxx	xx	xxx	x	xxx	x
ایران	x	x	x	x	x	x

تذکر: علامت x حاکمی از اجرای اقدام مربوطه بطور بسیار ضعیف و علامت xx بطور ملایم و xxx بطور مهم می‌باشد.

مأخذ: نتایج تحقیق.

۳-۲. عملکرد تولیدی در کشورهای منتخب

همان‌طور که پیش از این ذکر شد برای مقایسه عملکرد کشاورزی کشاورزی کشورهای منتخب طی دوره آزادسازی (۱۹۹۰-۲۰۰۵) می‌بایست از شاخص‌های یکسان استفاده نمود تا امکان تحلیل بهتر فراهم شود. در این تحقیق برای ارزیابی از شاخص ناخالص تولید کشاورزی استفاده شده است.

ژاپن در گروه کشورهای با درآمد بالا از عملکرد مطلوبی برخوردار نبوده و شاخص تولید کشاورزی این کشور از ۱۹۹۰ به بعد بطور منظم روند نزولی داشته، بطوری که شاخص مذکور از رقم ۱۱۰/۰۶ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۹۷/۰۷ در سال ۲۰۰۵ کاهش یافته است. در مقابل، کره در این گروه نسبت به ژاپن شرایط مطلوب‌تری داشته و شاخص تولید کشاورزی آن از رقم ۷۸/۸۸ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۹۶/۹۸ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است. در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط دو کشور ایران و فیلیپین هر دو از روند مطلوب تولیدی برخوردار بوده‌اند. البته روند تولیدی ایران مطلوب‌تر بوده، بطوری که شاخص مذکور از ۶۸/۹ در سال ۱۹۹۰ به ۱۱۴/۷۴ در سال ۲۰۰۵ رسیده است. نکته جالب در عملکرد تولیدی ایران روند منظم صعودی آن (به استثناء سال ۲۰۰۰) می‌باشد.

در گروه کشورهای با درآمد کم بهترین عملکرد متعلق به ویتنام است. شاخص تولید کشاورزی این کشور طی دوره مورد مطالعه به بیش از دو برابر افزایش یافته است (از رقم ۵۷/۳۱ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۱۲۶ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است). پس از ویتنام، پاکستان از عملکرد مطلوب تولیدی برخوردار بوده و شاخص تولیدی این کشور با روند صعودی از رقم ۷۰/۴۳ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۱۱۲/۸۵ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است. سرعت افزایش روند تولیدی هند در این گروه از شتاب کمتری برخوردار بوده و از ۷۵/۳۷ در سال ۱۹۹۰ به ۱۰۶/۲۳ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است. در مجموع، در بین کشورهای منتخب بدترین

عملکرد تولیدی مربوط به کشور ژاپن و بهترین عملکرد تولیدی متعلق به ویتنام است. کره در میان کشورهایی که روند تولیدی آنها صعودی بوده عملکرد ضعیفی را ارائه نموده است. در واقع، کشورهایی با درآمد بالا (ژاپن-کره) عملکرد ضعیف‌تری نسبت به سایر کشورهای منتخب ارائه کرده‌اند (جدول ۲).

جدول ۲. شاخص‌های ناخالص تولید کشاورزی در کشورهای منتخب طی دوره (۱۹۹۰-۲۰۰۵)

سال	ژاپن	کره	درآمد بالا		درآمد کمتر از متوسط		پاکستان	ویتنام	درآمد کم کم	
			ایران	فلیپین	هند	پاکستان			پاکستان	ویتنام
۱۹۹۰	۱۱۰/۰۶	۷۸/۸۸	۶۸/۹	۷۹/۷	۷۵/۳۷	۷۰/۴۳	۵۷/۳۱	۵۷/۳۱	۵۷/۳۱	۵۷/۳۱
۱۹۹۱	۱۰۷/۵۴	۷۸/۴۱	۷۱/۰۷	۷۷/۵۹	۷۶/۰۷	۷۶/۴۸	۵۸/۶۵	۵۸/۶۵	۵۸/۶۵	۵۸/۶۵
۱۹۹۲	۱۱۰/۸۴	۸۵/۳۹	۸۵/۴۱	۷۹/۲۸	۷۹/۵۶	۷۴/۶	۶۳/۳۶	۶۳/۳۶	۶۳/۳۶	۶۳/۳۶
۱۹۹۳	۱۰۳/۶۶	۸۶/۲۲	۸۲/۲۳	۸۳/۲	۸۱/۹۶	۷۸/۳۵	۶۶/۷۱	۶۶/۷۱	۶۶/۷۱	۶۶/۷۱
۱۹۹۴	۱۰۹/۲۷	۸۵/۹۹	۸۴/۶۷	۸۵/۰۴	۸۴/۵۹	۸۰/۹۴	۶۹/۹۲	۶۹/۹۲	۶۹/۹۲	۶۹/۹۲
۱۹۹۵	۱۰۶/۳۶	۹۰/۵۵	۸۷/۲۶	۸۶/۵۵	۸۷/۰۲	۸۷/۴۱	۷۶/۱۶	۷۶/۱۶	۷۶/۱۶	۷۶/۱۶
۱۹۹۶	۱۰۴/۲۳	۹۴/۲۳	۹۱/۹۹	۹۳/۰۵	۹۰/۵۱	۹۰/۱	۷۸/۴۳	۷۸/۴۳	۷۸/۴۳	۷۸/۴۳
۱۹۹۷	۱۰۴/۵۵	۹۵/۷۷	۹۵/۹۷	۹۵/۴۱	۹۱/۸۹	۹۱/۶۵	۸۴/۴۶	۸۴/۴۶	۸۴/۴۶	۸۴/۴۶
۱۹۹۸	۱۰۰/۰۶	۹۴/۶	۹۴/۱۳	۸۸	۹۴/۶۶	۹۵/۱۶	۸۷/۶۲	۸۷/۶۲	۸۷/۶۲	۸۷/۶۲
۱۹۹۹	۱۰۱/۰۱	۹۹/۱۱	۹۹/۱۱	۹۶/۰۴	۹۹/۰۷	۹۹/۲۳	۹۴/۸۵	۹۴/۸۵	۹۴/۸۵	۹۴/۸۵
۲۰۰۰	۱۰۰/۴۱	۱۰۰/۵۹	۱۰۰/۵۹	۹۶/۳۶	۹۹/۰۳	۹۱/۱۷	۱۰۰/۷۷	۱۰۰/۷۷	۱۰۰/۷۷	۱۰۰/۷۷
۲۰۰۱	۹۸/۵۸	۹۸/۵۸	۹۸/۷۹	۱۰۴/۲۳	۱۰۱/۹	۹۷/۹۶	۱۰۴/۳۷	۱۰۴/۳۷	۱۰۴/۳۷	۱۰۴/۳۷
۲۰۰۲	۹۹/۴۱	۹۶/۴۵	۹۶/۴۵	۹۶/۵	۹۶/۵	۱۰۰/۵	۱۱۲/۴۸	۱۱۲/۴۸	۱۱۲/۴۸	۱۱۲/۴۸
۲۰۰۳	۹۶/۰۲	۹۳/۶۵	۹۳/۶۵	۱۱۱/۸۶	۱۰۵/۴۹	۱۰۴/۲۸	۱۱۷/۵۷	۱۱۷/۵۷	۱۱۷/۵۷	۱۱۷/۵۷
۲۰۰۴	۹۶/۳۷	۹۶/۱۱	۹۶/۱۱	۱۱۲/۴۲	۱۱۶/۹۱	۱۰۶/۰۹	۱۲۳/۱۶	۱۲۳/۱۶	۱۲۳/۱۶	۱۲۳/۱۶
۲۰۰۵	۹۷/۰۷	۹۶/۹۸	۹۶/۹۸	۱۱۴/۷۴	۱۱۴/۱۳	۱۰۶/۲۳	۱۱۲/۸۵	۱۲۶	۱۱۲/۸۵	۱۲۶

تذکر: شاخص‌های تولیدی براساس فرمول لاسپیز محاسبه شده و معرف تغییر مجموع مقادیر تولید موزون شده براساس قیمت متوسط (۱۹۹۹-۲۰۰۱) نسبت به دوره پایه می‌باشد.

مأخذ: سایت فاتو، ۲۰۰۸.

۳-۳. عملکرد تجاری کشورهای منتخب

الف) ارزیابی عملکرد صادرات کشورهای منتخب

در گروه کشورهای با درآمد بالا اگرچه هر دو کشور ژاپن و کره روند صعودی در شاخص صادراتی کشاورزی را تجربه کرده‌اند، اما رشد صادراتی کره شتاب بیشتری داشته بطوری که شاخص صادراتی این کشور دو برابر شده است (از رقم ۶۶ در ۱۹۹۰ به رقم ۱۳۵ افزایش یافته است). در مورد روند صادراتی محصولات غذایی (به استثناء ماهی) نیز این وضعیت صادق است. در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط ایران بهترین عملکرد صادراتی را داشته و شاخص صادراتی این کشور بیش از چهار برابر شده است (از رقم ۴۲ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۱۷۹ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است). در مورد عملکرد صادراتی

موادغذایی این روند شتاب بیشتری داشته بطوری که شاخص صادراتی مواد غذایی نزدیک به پنج برابر طی دوره مورد نظر بحث شده است (جدول ۳).

در گروه کشورهای کم درآمد بهترین عملکرد صادراتی مربوط به کشور ویتنام است. شاخص صادراتی این کشور طی دوره مطالعه پنج برابر شده است. هند به لحاظ عملکرد صادراتی کشاورزی پس از ویتنام از عملکرد مطلوبی برخوردار است. روند صعودی صادرات پاکستان در این گروه دارایی ضعیف‌ترین عملکرد را بوده است (جدول ۳).

در مواد غذایی، هند رتبه اول در این گروه را به خود اختصاص داده، بطوری که شاخص ارزشی صادرات غذایی این کشور بیش از پنج برابر شده است و کشورهای ویتنام و پاکستان در رتبه بعدی قرار دارند (جدول ۳).

در مجموع، ویتنام بهترین عملکرد ارزشی صادرات کشاورزی را داشته و بدترین عملکرد مربوط به ژاپن است و در خصوص موادغذایی بهترین عملکرد مربوط به هند و در مرحله بعدی متعلق به ویتنام و بدترین عملکرد نیز مربوط به ژاپن است.

در مورد شاخص مقداری صادرات در گروه کشورهای با درآمد بالا کماکان کره وضع بسیار مطلوب‌تری نسبت به ژاپن ارائه کرده ضمن آنکه شاخص صادراتی ژاپن کاهش یافته است (جدول ۴).

در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط نیز همچنان ایران بهترین عملکرد صادراتی را به خود اختصاص داده، بطوری که شاخص مقداری صادرات کشاورزی این کشور ده برابر شده است (جدول ۴).

در گروه کشورهای کم درآمد، هند و ویتنام از عملکرد مقداری صادراتی تقریباً مشابهی برخوردارند گرچه هند در رتبه اول این گروه قرار دارد. در خصوص مواد غذایی نیز این وضعیت بطور ملموس تری صادق است، به گونه‌ای که شاخص صادرات غذایی هند طی دوره مذکور نزدیک به هفت برابر شده است (جدول ۴).

بین کشورهای منتخب ایران بهترین عملکرد مقداری (الصادراتی) کشاورزی و ژاپن بدترین عملکرد را داشته‌اند. در مورد عملکرد مقداری صادراتی موادغذایی بهترین عملکرد کماکان متعلق به ایران و در مرحله بعدی متعلق به هند است و بدترین عملکرد مربوط به کشور ژاپن است (جدول ۴).

در مجموع می‌توان این طور ارزیابی نمود که آزادسازی روند صادراتی را تسريع کرده بطوری که عملکرد موفق ویتنام ناشی از اجرای موفق آزادسازی و سایر اقدامات دولت در کشاورزی بوده است. ژاپن با وجود نرخ ارز قوی نتوانسته همانند کره و سایر کشورها از فرصت‌های ایجاد شده صادراتی استفاده نماید. روند ایران نیز منحصر به فرد بوده، لذا روند نامنظم داشته ضمن اینکه ایران به تعداد کمی از محصولات صادراتی خود همانند خرما، پسته و این قبیل وابسته است و اخلال در بازار این محصولات ممکن است روند صادرات کشاورزی ایران را مختل نماید.

جدول ۳. شاخص ارزشی صادرات

سال	هند	ایران	ژاپن	کره	پاکستان	فیلیپین	ویتنام
۱۹۹۰	۶۵	۴۲	۵۱	۶۶	۹۲	۸۴	۳۲
۱۹۹۱	۳۵	۳۸	۵۲	۶۴	۴۱	۸۰	۳۵
۱۹۹۲	۵۹	۶۱	۵۹	۶۲	۹۷	۸۷	۲۷
۱۹۹۳	۴۲	۵۹	۵۶	۶۰	۵۲	۸۰	۲۲
۱۹۹۴	۴۶	۶۲	۶۰	۶۶	۱۱۷	۹۶	۳۷
۱۹۹۵	۷۳	۷۲	۷۶	۶۱	۷۶	۹۳	۳۶
۱۹۹۶	۵۱	۷۷	۶۶	۶۵	۴۸	۹۲	۴۱
۱۹۹۷	۷۰	۱۰۳	۷۸	۷۷	۵۱	۹۹	۵۷
۱۹۹۸	۵۵	۹۶	۶۲	۸۲	۴۴	۹۷	۵۲
۱۹۹۹	۱۱۸	۱۱۱	۸۶	۱۰۱	۸۵	۱۳۲	۷۵
۲۰۰۰	۱۱۳	۱۰۱	۵۸	۱۰۲	۸۱	۱۳۰	۵۷
۲۰۰۱	۱۲۶	۱۰۹	۷۴	۱۱۱	۱۲۸	۱۲۱	۸۹
۲۰۰۲	۱۰۶	۱۰۳	۵۴	۱۱۲	۷۶	۱۱۸	۸۷
۲۰۰۳	۱۱۹	۸۰	۷۷	۱۱۴	۶۹	۱۲۳	۱۰۲
۲۰۰۴	۱۰۸	۱۰۸	۱۰۶	۱۰۹	۱۲۰	۱۲۲	۱۰۳
۲۰۰۵	۱۰۳	۱۰۵	۹۸	۱۰۹	۱۲۱	۹۱	۱۱۱
۲۰۰۶	۹۴	۹۷	۸۰	۱۱۳	۱۱۱	۹۰	۱۱۴
۲۰۰۷	۹۶	۱۰۰	۸۷	۱۱۹	۱۲۱	۹۰	۱۰۱
۲۰۰۸	۱۰۷	۱۰۰	۹۷	۱۱۴	۹۵	۱۰۴	۸۷
۲۰۰۹	۱۱۴	۱۱۱	۱۰۱	۱۱۲	۹۲	۱۰۴	۸۷
۲۰۱۰	۱۱۳	۱۱۱	۱۱۱	۱۱۳	۱۱۱	۱۰۲	۱۱۱
۲۰۱۱	۱۱۴	۱۱۱	۹۶	۱۱۹	۱۱۹	۹۰	۱۱۴
۲۰۱۲	۱۱۳	۱۱۱	۹۶	۱۱۲	۱۱۵	۱۲۷	۱۱۲
۲۰۱۳	۱۱۵	۱۱۶	۱۰۶	۱۱۹	۱۱۹	۱۲۵	۱۰۳
۲۰۱۴	۱۱۷	۱۱۶	۱۱۸	۱۱۲	۱۱۲	۱۴۰	۱۵۱
۲۰۱۵	۱۱۲	۱۱۶	۱۱۷	۱۱۴	۱۱۴	۱۳۴	۱۳۴
۲۰۱۶	۱۱۲	۱۱۸	۱۱۷	۱۱۵	۱۱۵	۱۷۳	۱۶۴
۲۰۱۷	۱۱۲	۱۱۸	۱۱۷	۱۱۵	۱۱۵	۱۶۸	۱۶۸
۲۰۱۸	۱۱۲	۱۱۸	۱۱۷	۱۱۵	۱۱۵	۱۶۸	۱۶۸

تذکر ۱: سطر اول در هر سال شاخص صادرات کشاورزی و سطر دوم معرف شاخص صادرات مواد غذایی به (استثناء ماهی) می‌باشد.

تذکر ۲: شاخص‌های مذکور معرف تغییر در ارزش جاری صادرات نسبت به دوره پایه است.

مأخذ: سایت فاتو، ۲۰۰۸.

جدول ۴. شاخص مقداری صادرات

سال	هند	ایران	ژاپن	کره	پاکستان	فیلیپین	ویتنام
۱۹۹۰	۵۱	۱۳	۶۶	۶۸	۴۳	۸۷	۲۸
۱۹۹۱	۲۵	۱۳	۶۶	۷۰	۳۱	۸۲	۴۳
۱۹۹۲	۶۷	۲۷	۶۳	۶۳	۵۲	۸۵	۲۷
۱۹۹۳	۴۴	۲۷	۶۳	۶۴	۴۳	۸۰	۲۹
۱۹۹۴	۶۷	۲۷	۶۵	۶۶	۶۹	۷۸	۴۵
۱۹۹۵	۳۵	۲۶	۶۲	۶۸	۵۴	۷۴	۵۱
۱۹۹۶	۸	۱۴	۶۸	۶۱	۴۶	۷۸	۴۱
۱۹۹۷	۴۴	۱۴	۶۸	۶۳	۳۷	۸۶	۴۶
۱۹۹۸	۷۸	۹۳	۶۴	۷۰	۴۳	۸۵	۴۹
۱۹۹۹	۴۷	۱۱	۹۴	۷۲	۴۱	۸۱	۵۳
۲۰۰۰	۱۴۰	۱۱۰	۶۸	۷۶	۷۶	۱۰۳	۵۲
۲۰۰۱	۱۱۷	۱۱۱	۹۳	۷۷	۷۶	۹۷	۵۵
۲۰۰۲	۱۱۷	۱۱۷	۹۴	۸۲	۶۶	۸۹	۷۳
۲۰۰۳	۱۰۷	۱۰۰	۹۸	۸۰	۵۷	۸۸	۷۹
۲۰۰۴	۱۱۳	۱۱۳	۱۰۰	۹۳	۶۴	۹۰	۸۳
۲۰۰۵	۷۶	۱۰۰	۸۰	۸۹	۶۴	۸۸	۸۸
۲۰۰۶	۱۱۳	۱۱۱	۱۰۰	۱۱۲	۹۶	۹۲	۸۴
۲۰۰۷	۱۰۷	۱۱۱	۱۰۰	۱۰۵	۹۷	۹۱	۹۱
۲۰۰۸	۷۶	۱۰۲	۸۰	۸۸	۹۶	۷۰	۱۰۴
۲۰۰۹	۵۹	۱۰۲	۸۰	۸۵	۹۸	۷۲	۱۱۱
۲۰۱۰	۱۳۵	۱۰۲	۸۰	۸۵	۹۸	۱۲۸	۱۰۳
۲۰۱۱	۱۵۳	۱۰۲	۸۰	۸۵	۱۱۹	۱۲۷	۹۲
۲۰۱۲	۱۷۰	۲۲۹	۸۰	۷۲	۱۰۷	۹۶	۹۶
۲۰۱۳	۱۹۱	۷۱	۷۳	۱۰۷	۱۲۹	۱۱۳	۱۱۳
۲۰۱۴	۲۲۳	۷۰	۶۸	۹۶	۱۳۰	۱۱۴	۱۱۴
۲۰۱۵	۱۷۳	۸۶	۷۳	۱۰۸	۹۶	۱۰۵	۱۲۸
۲۰۱۶	۱۹۹	۸۶	۶۹	۹۸	۹۵	۱۱۰	۱۲۲
۲۰۱۷	۱۸۷	۱۳۲	۶۹	۱۱۲	۱۳۴	۱۱۲	۱۳۹
۲۰۱۸	۲۰۰	۱۳۳	۶۵	۱۰۱	۱۳۳	۱۱۶	۱۴۴

تذکر ۱: سطر اول در هر سال در جدول فوق معرف شاخص مقداری صادرات کشاورزی و سطر دوم معرف شاخص مقداری صادرات موادغذایی به (استثناء ماهی) می‌باشد.

تذکر ۲: شاخص‌های مقداری معرف تغیر در مجموع مقداری موزون شده قیمت است. وزن‌ها متوسط ارزش (۱۹۹۹-۲۰۰۱) است و فرمول لاسپیز

بکار رفته است.

مأخذ: سایت فانو، ۲۰۰۸.

ب) ارزیابی عملکرد واردات کشورهای منتخب

در خصوص عملکرد ارزشی واردات در گروه کشورهای با درآمد بالا ژاپن و کره از روند صعودی مشابهی برخوردارند، ضمن آنکه واردات کره در مواد غذایی با نرخ بیشتری افزایش یافته و بیش از دو برابر شده است (جدول ۵). در کشورهای با درآمد کمتر از متوسط، فیلیپین بیشترین واردات را داشته بطوری که شاخص وارداتی این کشور از رقم ۵۹ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۲۰۰۵ افزایش یافته است. واردات ایران به دلیل اجرای سیاست‌های خودکفایی و نیز افزایش تعرفه‌ها رشد کمی داشته است (جدول ۵). در گروه کشورهای کم درآمد بیشترین عملکرد وارداتی متعلق به ویتنام است بطوری که شاخص ارزش وارداتی کشاورزی این کشور از رقم ۱۸ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۱۵۸ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است (جدول ۵).

همین روند در مورد واردات محصولات غذایی نیز حاکم است. پس از ویتنام کشور هند قرار دارد که شاخص وارداتی آن نزدیک به پنج برابر شده است و در مرحله آخر کشور پاکستان قرار دارد. نکته جالب توجه در روند وارداتی کشورهای منتخب کاهش شاخص وارداتی در سال‌های ۱۹۹۷ و ۱۹۹۸ در کشورهای آسیای شرقی و جنوب شرقی می‌باشد که ناشی از بحران مالی در این کشورها بوده است. البته پاکستان نیز با کاهش شدید واردات مواجه بوده که تا حدی ناشی از رشد کم تولید خالص داخلی و نیز بی‌ثباتی سیاسی این کشور بوده است (جدول ۵).

نرخ بالای واردات کشاورزی و مواد غذایی در هند تا حد زیادی ناشی از اقدامات آزادسازی به ویژه انعقاد پیمان ترجیحی با نپال در سال ۱۹۹۶ است. در مجموع، در میان کشورهای منتخب کمترین رشد در شاخص ارزشی واردات متعلق به ایران و بیشترین رشد متعلق به ویتنام است (جدول ۵).

در خصوص عملکرد مقداری واردات گروه کشورهای با درآمد بالا کره نسبت به ژاپن با نرخ بیشتری واردات کشاورزی و مواد غذایی را افزایش داده است. در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط ایران با نرخ بسیار کمی مقدار واردات را افزایش داده، در حالی که فیلیپین مقدار واردات خود را نزدیک به دو برابر کرده است (جدول ۶). در مورد کشورهای با درآمد کم، بیشترین عملکرد وارداتی مربوط به ویتنام است بطوری که شاخص مقداری واردات کشاورزی این کشور از رقم ۱۴ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۲۲۴ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته و پس از این کشور هند و پاکستان در مراحل بعدی قرار دارند. در واقع، روندهای مقداری واردات مشابه روندهای ارزشی واردات هستند (جدول ۶).

جدول ۵. شاخص ارزشی واردات

سال	هند	ایران	ژاپن	کره	پاکستان	فیلیپین	ویتنام
۱۹۹۰	۳۰	۹۰	۸۲	۸۷	۷۵	۵۹	۱۸
۱۹۹۱	۲۹	۹۱	۷۶	۶۵	۶۲	۴۳	۱۳
۱۹۹۲	۲۰	۹۰	۸۴	۹۳	۶۵	۳۷	۱۸
۱۹۹۳	۱۸	۹۵	۷۸	۷۷	۶۵	۵۳	۱۶
۱۹۹۴	۳۸	۸۷	۸۸	۹۲	۶۹	۴۶	۱۶
۱۹۹۵	۳۵	۸۶	۸۶	۸۰	۷۴	۴۶	۱۹
۱۹۹۶	۲۷	۹۰	۸۹	۸۶	۹۱	۵۹	۱۹
۱۹۹۷	۲۳	۹۱	۸۹	۷۴	۱۰۲	۵۲	۳۱
۱۹۹۸	۶۳	۹۹	۱۰۷	۱۰۱	۷۱	۷۵	۵۵
۱۹۹۹	۶۰	۹۸	۱۰۷	۸۸	۷۰	۶۸	۵۵
۲۰۰۰	۶۲	۱۲۳	۱۱۷	۱۲۴	۱۳۱	۹۶	۸
۲۰۰۱	۵۶	۱۳۰	۱۱۵	۱۰۷	۱۲۳	۹۴	۷۳
۲۰۰۲	۶۱	۱۰۹	۱۱۹	۱۳۶	۱۲۲	۱۱۳	۷۸
۲۰۰۳	۵۳	۱۱۴	۱۲۰	۱۳۰	۱۴۱	۱۲۲	۶۹
۲۰۰۴	۷۰	۱۱۳	۱۰۸	۱۲۳	۱۰۵	۱۰۲	۶۱
۲۰۰۵	۷۶	۱۲۰	۱۰۶	۱۱۵	۱۱۶	۱۰۰	۶۲
۲۰۰۶	۱۰۸	۸۹	۹۹	۸۸	۱۱۱	۱۱۵	۸۳
۲۰۰۷	۱۲۳	۹۲	۹۵	۸۷	۱۱۷	۱۱۵	۷۲
۲۰۰۸	۱۱۲	۹۵	۹۹	۹۲	۱۲۶	۱۰۴	۹۲
۲۰۰۹	۱۱۹	۹۹	۹۹	۹۸	۱۲۷	۱۰۹	۷۵
۲۰۱۰	۷۸	۱۰۳	۹۸	۹۳	۱۲۷	۹۹	۱۰۷
۲۰۱۱	۱۰۷	۱۰۵	۱۰۱	۹۷	۷۹	۹۶	۱۰۰
۲۰۱۲	۱۱۷	۱۰۳	۱۰۳	۹۷	۱۰۳	۹۶	۹۶
۲۰۱۳	۱۰۲	۱۰۷	۱۰۱	۹۷	۷۵	۹۱	۱۲۷
۲۰۱۴	۱۱۳	۱۱۳	۱۱۰	۸۱	۱۰۶	۱۰۶	۹۶
۲۰۱۵	۱۱۷	۱۱۷	۱۱۵	۷۶	۱۰۰	۱۰۰	۹۶
۲۰۱۶	۱۴۰	۱۴۳	۱۱۹	۱۳۳	۱۱۷	۱۲۴	۱۰۵
۲۰۱۷	۱۴۷	۱۰۳	۱۰۸	۱۳۳	۸	۱۰۷	۱۰۳
۲۰۱۸	۱۴۳	۱۴۳	۱۲۲	۱۲۲	۱۵۳	۱۶۴	۱۵۸
۲۰۱۹	۱۵۲	۱۰۶	۹۲	۱۴۴	۹۱	۱۱۲	۱۱۲
۲۰۲۰	۱۴۰	۱۴۳	۱۰۳	۱۱۹	۱۱۷	۱۲۴	۱۴۰
۲۰۲۱	۱۴۷	۱۰۳	۸۹	۱۰۸	۱۰۷	۱۰۷	۱۰۰
۲۰۲۲	۱۴۳	۱۱۷	۹۷	۱۱۰	۸۱	۱۰۶	۹۶
۲۰۲۳	۱۴۳	۱۱۷	۹۶	۱۱۵	۷۶	۱۰۰	۹۶
۲۰۲۴	۱۴۰	۱۰۳	۱۰۶	۱۲۲	۱۵۴	۱۴۲	۱۵۸
۲۰۲۵	۱۵۰	۹۹	۹۹	۱۲۱	۱۳۸	۱۶۴	۱۵۸

تذکر ۱: سطر اول در هر سال در جدول فوق معرف شاخص ارزشی واردات کشاورزی و سطر دوم معرف شاخص ارزشی واردات موادغذایی به (استثناء ماهی) می‌باشد.

تذکر ۲: شاخص‌های ارزشی واردات معرف تغییر در ارزش جاری واردات سیف نسبت به دوره پایه است.

مأخذ: سایت قانو، ۲۰۰۸.

جدول ۶. شاخص مقداری واردات

سال	هند	ایران	ژاپن	کره	پاکستان	فیلیپین	ویتنام
۱۹۹۰	۲۹	۶۰	۹۲	۶۹	۷۸	۵۸	۱۴
۱۹۹۱	۲۹	۶۰	۹۲	۷۱	۷۹	۴۳	۱۷
۱۹۹۲	۱۷	۶۰	۹۵	۷۷	۶۰	۵۰	۲۵
۱۹۹۳	۱۷	۶۱	۹۵	۸۰	۸۰	۳۸	۲۳
۱۹۹۴	۲۸	۶۱	۹۷	۸۲	۷۸	۵۰	۱۷
۱۹۹۵	۳۸	۵۱	۹۷	۸۴	۸۰	۴۶	۲۳
۱۹۹۶	۲۲	۵۱	۹۸	۸۳	۱۰۲	۵۶	۳۳
۱۹۹۷	۴۸	۷۰	۹۸	۸۶	۷۸	۶۱	۴۲
۱۹۹۸	۴۷	۷۰	۹۶	۸۹	۸۱	۵۹	۵۲
۱۹۹۹	۳۴	۷۲	۹۹	۹۴	۱۰۴	۷۷	۵۸
۲۰۰۰	۳۲	۷۰	۹۸	۹۳	۱۰۷	۷۴	۶۷
۲۰۰۱	۴۷	۷۴	۹۷	۹۳	۹۳	۱۱۶	۶۹
۲۰۰۲	۷۸	۶۱	۹۶	۹۱	۹۹	۱۱۷	۷۸
۲۰۰۳	۶۶	۷۱	۹۸	۹۴	۹۷	۸۸	۵۳
۲۰۰۴	۶۹	۸۹	۱۰۰	۹۵	۱۰۲	۸۸	۵۹
۲۰۰۵	۹۳	۹۳	۹۷	۹۸	۱۱۹	۹۱	۸۳
۲۰۰۶	۱۱۳	۱۰۳	۱۰۰	۹۵	۱۱۹	۹۳	۸۳
۲۰۰۷	۱۱۵	۱۰۳	۱۰۰	۹۱	۱۱۷	۱۱۶	۶۹
۲۰۰۸	۱۱۳	۱۰۵	۱۰۰	۹۰	۱۰۱	۱۱۷	۷۸
۲۰۰۹	۱۰۷	۱۰۲	۱۰۰	۹۰	۱۰۱	۱۱۶	۹۷
۲۰۱۰	۷۷	۱۰۵	۱۰۰	۹۱	۱۰۲	۱۰۵	۱۰۱
۲۰۱۱	۱۰۷	۱۰۷	۱۰۰	۹۱	۱۰۱	۱۰۱	۱۱۵
۲۰۱۲	۱۰۷	۱۰۳	۱۰۰	۹۱	۱۰۷	۱۱۷	۱۳۸
۲۰۱۳	۱۰۸	۱۰۲	۱۰۰	۹۱	۱۰۶	۱۱۶	۱۳۱
۲۰۱۴	۱۰۸	۱۰۲	۱۰۰	۹۱	۱۰۶	۱۱۶	۱۷۶
۲۰۱۵	۱۱۸	۱۰۳	۱۰۰	۹۱	۱۰۶	۱۲۱	۱۳۹
۲۰۱۶	۱۱۶	۱۰۳	۱۰۰	۹۱	۱۰۶	۱۲۱	۱۸۴
۲۰۱۷	۱۱۸	۱۰۳	۱۰۰	۹۱	۱۰۶	۱۲۱	۱۵۴
۲۰۱۸	۱۱۷	۱۰۳	۱۰۰	۹۱	۱۰۶	۱۱۶	۲۲۴
۲۰۱۹	۱۱۳	۱۰۳	۱۰۰	۹۱	۱۰۶	۱۱۳	۱۷۵

تذکر ۱: سطر اول در هر سال در جدول فوق معرف شاخص مقداری واردات کشاورزی و سطر دوم معرف شاخص مقداری واردات موادغذایی به (استثناء ماهی) می‌باشد.

تذکر ۲: شاخص‌های مقداری معرف تغییر در مجموع مقادیر موزون شده قیمت است. قیمت موزن شده متوسط ارزش (۱۹۹۹-۲۰۰۱) است و برای محاسبه شاخص‌ها از فرمول لاسپیرز استفاده شده است.

مأخذ: سایت قانون، ۲۰۰۸.

همان‌طور که شاخص‌های تجارتی نشان داده‌اند در مجموع تمام کشورها تلاش کردن از قابلیت‌های تجارتی کشاورزی خود در رابطه با آزادسازی استفاده نمایند. به عنوان مثال، مشاهده می‌شود شاخص مزیت‌نسبی آشکار شده (RCA)^۱ در مواد غذایی برای بیشتر کشورهای منتخب طی دهه ۱۹۹۰ افزایش یافته است، البته مزیت فیلیپین از ۱/۹۳ در ۱۹۹۰ به ۰/۵۶ در سال ۱۹۹۹ کاهش یافته است. در ایران مزیت نسبی طی دوره مذکور از ۳/۰۶ به ۳/۵۸ افزایش یافته است (جدول ۷).

جدول ۷. مزیت نسبی در تجارت مواد غذایی و کشاورزی

RCA		سهم کشاورزی و مواد غذایی در کل صادرات		کشور
۱۹۹۹	۱۹۹۰	۱۹۹۹	۱۹۹۰	
۰/۶	۰/۰۷	۰/۵	۰/۶	ژاپن
۴/۵	۰/۳۴	۲/۳	۴/۵	کره
۳/۵۸	۳/۰۶	۴۷/۶	۷۹/۵	ایران
۰/۵۶	۱/۹۳	۴/۵	۱۷/۳	فیلیپین
۱/۹۶	۱/۸۵	۱۵/۲	۱۹/۴	هند
۱/۸۱	۱/۰۸	۱۲/۵	۱۸/۴	پاکستان
۳/۴۱	۳/۹۲	۳۲/۷	۴۷/۸	ویتنام

APO تذکر ۱. بررسی

$$\text{تذکر ۲: مزیت نسبی بر اساس فرمول } \frac{\frac{X_i}{X_{wt}}}{\frac{X_t}{X_{wi}}} \text{ محاسبه شده که } X_i \text{ صادرات کشاورزی و مواد غذایی کشور و } X_{wt} \text{ صادرات جهانی}$$

کشاورزی و مواد غذایی و X_{wt} صادرات کل جهانی و X_i صادرات کل کشور مورد نظر است.
مأخذ: ویل مارتین، ۲۰۰۰.

شایان توجه است که کره در گروه کشورهای با درآمد بالا و ایران در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط و کشورهای با درآمد کم هند و ویتنام در مجموع دارای شاخص بالاتر RCA در مواد غذایی تازه نسبت به شاخص RCA در مواد غذایی فرآوری شده هستند. از سوی دیگر، کشورهای دیگر یعنی ژاپن از گروه کشورهای با درآمد بالا و فیلیپین از گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط دارای RCA بالاتر در مواد غذایی فرآوری شده نسبت به مواد غذایی تازه (خام) هستند. تمام این روندها متضمن آن است که کشورهایی که دارای رشد بالاتر صادرات کشاورزی بوده‌اند در واقع صادرات غذایی آنها در مواد غذایی تازه (خام) تخصصی شده، اما برای مواد غذایی فرآوری شده تخصص کمتری نشان داده‌اند یعنی بطور نسبی متعارض کمتری به بخش‌های فرآوری پایین دستی اختصاص یافته است (جدول ۸).

1. Relative Comparative Advantage

جدول ۸ شاخص‌های مزیت نسبی آشکار شده (۱۹۹۶-۲۰۰۰)

سایر (بالاترین RCA شده)	موادغذایی فرآوری شده	مواد تازه غذایی	کشور	گروه
۱/۶۹ (ماشین آلات)	Na	Na	ژاپن	درآمد بالا
۰/۱۹ (مشوچات)	۰/۲۴		کره	
۰/۲۲ (مواد معدنی)	۰/۶۰		ایران	
۰/۶۸ (جزایر الکترونیکی)	۰/۶۱		فلیپین	
۱/۵۳ (مشوچات)	۲/۹۱		هنگام	
۱/۸۷ (مشوچات)	۱/۴۹		پاکستان	
۱/۴۱ (محصولات چرمی)	۴		ویتنام	

مأخذ: مرکز تجارت بین الملل، ۲۰۰۰.

به این ترتیب، ویژگی‌های بیان شده می‌توانند به شکل وجود اختلالات بازاری در بازار موادغذایی فرآوری شده تشریح شوند. تعریف پلکانی همچنان در بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه پس از توافقنامه دور اروگوئه UR وجود دارد و همراه با سطح فرآوری اغلب تعریف‌ها بطور قابل توجهی افزایش می‌یابند. بنابراین، می‌توان از پدیده تعریف پلکانی (افزایش تعریف) دریافت که چون کشورهای (با RCA بالا در موادغذایی تازه) در توسعه صادرات در موادغذایی فرآوری شده با تعریف‌های بالاتر در کشورهای وارد کننده مواجه شده‌اند هیچ چاره‌ای ندارند جز اینکه منابع بیشتری را به صادرات موادغذایی تازه که بطور نسبی تعریف کمتری در کشورهای وارد کننده دارد، تخصیص دهند. اگرچه آنها پتانسیل توسعه و تکوین بخش‌های پایین دستی فرآوری را دارند. در مورد کشورهای دیگر (آنها که RCA بالا در موادغذایی فرآوری شده دارند) که پیشتر بخش‌های فرآوری غذایی را با تخصیص بیشتر منابع در بخش‌های با ارزش افزوده ساخته‌اند نمی‌توانند از صادرات بالاتر کشاورزی به کشور با RCA بالاتر در موادغذایی تازه متعفف شوند.

۴-۳. آثار آزادسازی تجاری بر تولید کنندگان و فقرای روستایی

کشاورزی در تحلیل فقر یک بخش کلیدی است، زیرا فقر اغلب کشاورزان روستایی بوده و موادغذایی سهم بزرگی از مخارج فقر را تشکیل می‌دهد. علاوه بر این، در جهان بازارهای کشاورزی بیشتر با اخلاق مواجه هستند و منافع بالقوه رفاهی از آزادسازی کشاورزی احتمالاً بسیار بزرگ است. سهم نسبی کشاورزی در تولید ناخالص داخلی به همیستگی بالا با درآمد سرانه در هر کشور تمایل دارد. کشورهای با درآمد بالاتر مانند ژاپن و کره سهم نسبی کمتری -کمتر از پنج درصد- از کشاورزی در تولید ناخالص داخلی دارند. سهم کشاورزی در اقتصاد برای کشورهای با درآمد کمتر بسیار بالاتر است (بیش از ۲۰ درصد برای بیشتر کشورهای کم درآمد).

الصادرات کشاورزی و موادغذایی به عنوان سهمی از کل صادرات برای کشورهای با درآمد نسبتاً بالا نظیر ژاپن و کره کم اهمیت‌تر است. برای کشورهای با درآمد کمتر از متوسط صادرات کشاورزی و موادغذایی کمتر از ۱۰ درصد کل صادرات کالایی است، اما برای تمام کشورهای با درآمد کم صادرات کشاورزی و موادغذایی بسیار بیشتر از ۱۰ درصد است (جدول ۹).

جدول ۹. شاخص‌های کشاورزی در کشورهای منتخب (۲۰۰۶)

کشور	شاخص	درآمد سوانه ناخالص در ۲۰۰۶ (دلار)	سهم کشاورزی در GDP	متوسط تعرفه همه کالاهای در ۲۰۰۶ (درصد)	متوسط تعرفه همه کالاهای اولیه در ۲۰۰۶ (درصد)
با درآمد بالا	ژاپن	۳۸۶۳۰	۲	۲/۷	۵
با درآمد کمتر از متوسط	کره	۱۷۶۹۰	۳	۹/۱	۲۱/۲
ایران	فلیپین	۲۹۳۰	۳۴	۱۸۷	۱۴/۹
هند	پاکستان	۱۳۹۰	۱۴	۵/۴	۶/۹
درآمد کم	ویتنام	۸۲۰	۱۸	۱۶/۸	۲۴/۴
		۸۰۰	۱۹	۷/۴	۱۱/۲
		۷۰۰	۲۴	۱۳/۱	۱۷/۸

تذکر ۱. متوسط تعرفه ایران و هند برای سال ۲۰۰۴ ارائه شده است.

مأخذ: IMF (۲۰۰۸) و تجربه کشورهای منتخب.

براساس اطلاعات آماری ژاپن، درآمد خانوار کشاورزی که در نیمه اول دهه ۱۹۹۰ افزایش یافته بود در نیمه دوم این دهه کاهش یافت. اگر فرض کنیم اثر آزادسازی تجاری براساس WTO در نیمه دوم دهه ۱۹۹۰ نسبت به نیمه اول با اهمیت تر شده، در اینصورت این وضع یانگر اثر منفی آزادسازی درآمد بر خانوار کشاورز است.^۱

در کره جنوبی به دلیل آزادسازی تجارت کشاورزی، درآمدهای خانوار کشاورز در مقایسه با درآمد مزدگیران شهری با کاهش شدیدی مواجه بوده است. علاوه بر این، مشکلات فقرای روستایی نیز بسیار جدی تر شده و شرایط اقتصادی اجتماعی طی دهه ۱۹۹۰ خراب شده است.

جدول (۱۰) برخی از آثار کلیدی اصلاح تجاری پیشینی شده در کشورهای منتخب را خلاصه می‌کند. برای تمام کشورهای با درآمد بالا زمانی که تعديل با رقابت بیشتر همراه با اصلاح تجاری انجام می‌شود آثار آن برای کشاورزان منفی است. تقریباً تمام کشورهای کم درآمد و کمتر از متوسط برخی منافع را برای کشاورزان پیشینی کرده‌اند، اگرچه کشورهای واردکننده خالص موادغذایی معمولاً چالش‌هایی برای کشاورزان شان پیشینی می‌کنند. آثار منفی بر بهره‌برداران کوچک یا کشاورزان معیشتی در میان دامنه وسیعی از کشورهای با درآمد کم و درآمد کمتر از متوسط وجود داشته است.

جدول ۱۰. خلاصه آثار پیشینی شده آزادسازی تجاری

مسائل امنیت غذایی	آثار منفی برای بعضی کشاورزان	آثار منفی برای بعضی کشاورزان کوچک	آثار منفی روی بعضی کشاورزان	کشور	با درآمد بالا
xxx	x	x	xxx	ژاپن	
x	x	x	xxx	کره	با درآمد کمتر از متوسط
			xx	ایران	
			xxx	فلیپین	
			xxx	بادرآمد کم	
			xx	ویتنام	
x	xx	xx	xx	هند	
xx	xx	xx	xx	پاکستان	

تذکر: علامت‌های x و xx و xxx به ترتیب شانه اقدامات سیار ضعیف، ملایم و مهم است.

مأخذ: شواهد تجربی و مطالعات میدانی در خصوص پیشینی اثر آزادسازی تجاری کشورهای منتخب

۱. اما اقتصاد ژاپن در دهه ۱۹۹۰ را کد شد و این امکان وجود دارد که کاهش فرصت‌های شغلی غیر کشاورزی برای اعضای خانوار کشاورز نیز موجب کاهش درآمد شده باشد.

۳-۵. سازوکار کشور در مقابله با آثار منفی آزادسازی

بیشتر کشورها تعديل ساختاری را زمانی که می‌خواهند اهمیت نسبی بخش کشاورزی را کاهش دهند با حرکت به سوی رشته‌های تولیدی با ارزش‌تر تجربه می‌کنند. نمونه‌ای از مجموعه سیاست‌های جبرانی شامل اصلاحات تجاری و کنترل سیاست آزادسازی و مکمل مبتنی بر تقویت عملکرد بهتر بازارهای کشورهای منتخب که اجرا شده در جدول (۱۱) ارائه شده است.

مقایسه اقدامات کشورهای منتخب در مقابله با اثرات منفی سازی متنوع است. برخی کشورها که از امکانات مالی و درآمدی مطلوب‌تری برخوردار بوده‌اند در این زمینه بطور فعال‌تری برخورد کرده‌اند. کره و ژاپن اقدامات جبرانی و مکمل را در قالب نقدی و نیز افزایش بهره‌وری از طریق توسعه اقدامات زیربنایی انجام داده‌اند. در هند و پاکستان این اقدامات بیشتر در جهت حمایت از اقشار آسیب‌پذیر و حفظ قدرت خرید آنها بوده است. در فیلیپین عمدۀ اقدامات روی اصلاح بازار و شبکه حمل و نقل بوده است. سازوکارهای ایجاد شده در ایران ضعیف ارزیابی می‌شود.

جدول ۱۱. مثال‌هایی از سیاست‌های جبرانی و تکمیلی برای کاهش آثار منفی تجارت بر فقرای روستایی

هند	پاکستان	ایران	ویندام
جبرانی	جبرانی	جبرانی	جبرانی
کاهش قیمت موادغذایی			
برای فراز	کوین غذایی و زکات اسلامی ۲/۵ درصد	غذای نیمروز بجهه‌های مدرسه	برنامه مکمل کاهش فقر
آسیب‌پذیر	مالیات پس انداز برای کمک به اقشار	حمایت بالای قیمتی گندم و	بیمه بهداشتی-درمانی بهطور مجانی
برنج	اعتبار خرد کوچک برای کشاورزان	قیمت کم برای کودشیمایی	برای فقرای روستایی
و پنه (نژدیک به قیمت تولید)	حمایت یا حداقل قیمت برای گندم و برنج	مکمل	صندوقدستیت قیمت کمک غذایی
حمایت صادرات کشاورزی	توسعه مؤسسات کوچک و متوسط	شامل:	مکمل
بررسی و مطالعات	برنامه ادغام کارهای کوچک دولتی	بروگرد	فهوده در طی فصل کم
امکان‌سنجی	توسعه بهره‌وری کشاورزی مانند اجرای	توسعه زیربنایها	پشتیانی از صادرکنندگان
توسعه بازار	تحقيقات کشاورزی	ارتقاء صادرات	اعطاء کمک آموزشی و توسعه خدمات یا کمک‌های فنی مجانی
ارتقاء کیفی و سبته‌بندی	خصوصی سازی سرمایه‌گذاری‌های بخش	ارتقاء صادرات	خدمات برای چایگرین کردن محصولات مخدار
ساخت سازمانی و HRD	دولتی	توسعه بازار	کمک حمل و نقل به مناطق دوردست
بینه و اعتبار برای صادرکنندگان	سرمایه‌گذاری خارجی و توسعه صادرات	توسعه حمایت مالی خرد کوچک	طرح تامین مالی صادرات توسعه زیربنایها

ادامه جدول ۱۱.

فیلیپین	کره	ژاپن
جبرانی	جبرانی	جبرانی
پرداخت مستقیم به کشاورزان بازنشسته	پرداخت مستقیم به کشاورزان بازنشسته	پرداخت مستقیم به کشاورزان کوهستان
وارادات نهادهای عمده کشاورزی با تعرفه	پرداخت مستقیم به کشاورزان دوستدار محیط	کاهش بدھی کشاورزی از طریق کاهش نرخ پرداخت
گمرکی صفر برای سال (۱۹۹۸-۲۰۰۳)	پرداخت مستقیم به برجکاران	کاهش بدھی کشاورزان کوهستان
تامین مالی برای پروژه‌های واردات کشاورزی	کاهش بدھی کشاورزی	کاهش بدھی کشاورزان برای توسعه
مکمل	کمک به بچه‌های مدرسه برای	کشاورزان کوهستان
سرمایه‌گذاری دولتی برای مدرنسازی کشاورزی	کشاورزان کوچک	کاهش بدھی کشاورزان از طریق کاهش نرخ پرداخت
وشیلات	مکمل	مکمل
حرکت به طرف نرخ ارز رقبه‌تر	توسیعه تعاوی کشاورزان	توسعه و تمرکز زمین کشاورزی
اصلاح ساختار تجاری و تعریف ای برای کاهش	حمایت تهیه نهادها (از طریق وام بهره بارانه)	اصلاح زیربنای برای توسعه منطقه‌ای
هزینه نهادهای عمده کشاورزی	ماشین آلات بارانه ساختمان و تجهیزات	کاهش پرداخت کشاورزان برای توسعه
اصلاح محاسبه VAT روی تولیدات فرآوری شده کشاورزی	خدمات کلی دولتی R&D آموزش و توسعه اصلاح بازرگانی	کشاورزی افزایش کارایی توزیع نهادهای کشاورزی
اصلاح سیاست‌های حمل و نقل برای اصلاح کارایی در حمل کالا میان جزایر و خدمات تخلیه و بارگیری کالاهای فلامای	توسعه زیربنای کشاورزی (آبیاری و تسهیلات زه کشی و یکارچه کردن زمین)	(کاتالوگ‌های پیشتر توزیع جایی از تعاوی ها)
اصلاح کشاورزی	توسعه و تنوع منابع درآمدی روسانیان اصلاح خدمات آموزشی و بهداشتی روسانی	افزایش کارایی توزیع نهادهای کشاورزی
سیستم بازنشستگی		

مأخذ: Apo و مطالعات میدانی تحقیق.

۴. نتیجه‌گیری و توصیه‌های سیاستی

با توجه به اهمیت بخش کشاورزی در کشورهای در حال توسعه آزادسازی در این بخش به لحاظ آثار آن بر عملکرد تجاری و نیز فقر روسانی از اهمیت خاصی برخوردار است. در این تحقیق مقایسه تطبیقی میان ۷ کشور منتخب نشان داد که به لحاظ شاخص ارزشی صادرات ایران در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط ویتنام در گروه کشورهای با درآمد کم و کره در گروه کشورهای با درآمد بالا بهترین عملکرد صادراتی کشاورزی را داشته‌اند. در مجموع، در کل کشورهای منتخب بهترین عملکرد صادراتی متعلق به ویتنام و بدترین عملکرد متعلق به ژاپن است. به لحاظ شاخص مقداری بهترین عملکرد متعلق به ایران است. در رابطه با شاخص ارزشی واردات کره ژاپن در گروه کشورهای با درآمد بالا روند صعودی مشابه را نشان داده و در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط فیلیپین بیشترین واردات را داشته و در گروه کشورهای با درآمد کم بیشترین عملکرد متعلق به ویتنام است. در مجموع، کمترین عملکرد وارداتی متعلق به ایران و بیشترین عملکرد متعلق به ویتنام است. با این حال اکثر کشورهای منتخب توانسته‌اند مزیت نسبی خود را طی دهه ۱۹۹۰ افزایش دهنند.

با توجه به اینکه در کشورهای با درآمد کم و کمتر از متوسط سهم کشاورزی در GDP بالا است آثار آزادسازی مهمتر ارزیابی می‌شود، لذا نیازمند اقدامات جبرانی و تکمیلی در سطح وسیع است. روند سیاست‌های جبرانی و تکمیلی نشان می‌دهد که این سیاست‌ها در ایران ضعیف‌تر از سایر کشورها بوده و در کره، هند و ژاپن از روند مطلوب‌تری برخوردار بوده است. در نهایت برای موفقیت آزادسازی در بخش کشاورزی کشورهای منتخب نکات زیر توصیه می‌گردد:

- اجرای تدریجی و مرحله‌ای آزادسازی در بخش کشاورزی
- مستثنی نمودن آزادسازی کالاهایی که نقش اساسی در تغذیه جامعه دارند برای حفظ ارتقاء امنیت غذایی جامعه
- اتخاذ سیاست‌های هماهنگ در سطح کلان و ثبات سیاسی می‌تواند در تحقق موقتی آزادسازی کشاورزی مؤثر واقع شود.
- توسعه بخش کشاورزی در زمینه مواد غذایی فرآوری شده در کشورهای در حال توسعه که دارای مزیت نسبی در مواد خام کشاورزی هستند می‌تواند در موفقیت آزادسازی مؤثر باشد.
- اتخاذ سیاست‌های مناسب حمایتی اعم از جبرانی و تکمیلی نقش مهمی در موفقیت آزادسازی تجاری و کاهش فقر روستایی در بخش کشاورزی دارد.

منابع

- آمارنامه سالنامه‌های بین‌المللی و آمار تجارت و توسعه سازمان ملل متحد (UNCTAD, IMF).
حسینی، سیلنی (۱۳۸۷)، کشاورزی ایران در بستر جهانی شدن (چالش‌ها و فرصت‌ها)، "مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی،
صص ۲۵۳-۲۵۴".
- حالی، کوهسار (۱۳۸۶)، "گزارش تحلیل نتایج اجرایی همزمان سیاست‌های آزادسازی قیمت کالاهای کشاورزی و
هدفمند کردن یارانه‌ها"، مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، گروه بازاریابی و تجارت خارجی.
سالم، بهنام (۱۳۸۷)، "آزادسازی بازارگانی در بخش کشاورزی و اثر آن بر رفاه اقتصادی"، "مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی،
صص ۲۵۳-۲۵۴".
- سلامی، حبیب‌الله (۱۳۷۶)، تجزیه و تحلیل آثار اقتصادی العاق ایران به سازمان تجارت جهانی بر بخش کشاورزی و سایر
بخش‌های اقتصادی ایران در یک مدل تعادل عمومی
کمیجانی، اکبر (۱۳۷۹)، مقررات دسترسی به بازار محصولات کشاورزی در موافقنامه عمومی تعرفه و تجارت و اثرات آن بر
اقتصاد کشاورزی ایران، مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی.
- Francois, J. & A. Struttl (1999), "Post-Uruguay Round Tariff Vectors for Gtap".
Martin, W. & Anderson (2002), "Agricultural Trade Reform and the Doha Development
Agenda", Washington DC: World Bank.

- Symposium on Impact of Trade Liberalization on Agricultural Producers and Rural Poor, (11-17 March 2003), *Asian Productivity Organization (APO)*, Tokyo.
- Wilson, J. S. (2002), "Liberalization on Agricultural: Developing Countries in Asia and the Post – Doha Agenda", *Paper Presented to the ADB Institute*.
- World Bank (2005), "World Development Report", New York.
- www.OECD.org.
- www.FAO.Org.

